

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SENDİKAL HAREKETİN DURUMU

Sendikal Hareketin Gelişimi

Sendikalar; iki yüzyılı aşkın bir süredir emekçiler ve onların karşıtı olan sermayedarların birbirlerine karşı yürütüp sürdürdükleri ekonomik, toplumsal, siyasal ve ideolojik mücadelede; emekçilerin bilinçlenme, dayanışma, toplumsallaşma ve özgürleşme aracı olarak oluşmuş yapılardır. Sınıflı toplumların, sömürü, bağımlılık ve egemenlik ilişkilerinden yola çıkarak denetimleri altında tutmaya çalıştıkları işçi ve emekçiler için sendikalar, tarihsel olarak yüklendiği rol ve görevler açısından, vazgeçilmez birer mücadele örgütleri olarak ortaya çıkmış, gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.

Sendikal örgütlerin kurulması, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte hızla artmış ve 20. yüzyıla gelindiğinde işçi sınıfının en yaygın örgütlenmeleri haline gelmiştir. Kapitalizmin yaygınlık kazanmasıyla birlikte işçi sınıfı ekonomik, toplumsal ve siyasal hak ve çıkarlarını kazanmak, korumak ve geliştirmek amacıyla hep daha geniş ve kitlesele biçimde örgütlenmek ve tarihte hiç olmadığı kadar güç koşullarda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü hiçbir sosyal politika önlemi veya yasal düzenlemeyle korunmayan, kapitalizmin vahşi sömürüsü karşısında yalnız kalan işçiler, öncelikle yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek için sadece kendilerine ve arkadaşlarına güvenmiş, onlarla birlik olup sendikalarını kurmuş, bu uğurda büyük grevler ve eylemler gerçekleştirmiştir.

İki yüz yılı aşkın bir dönem boyunca işçi sınıfının birlik, dayanışma ve mücadele örgütleri olarak kurulan ve yaygınlaşan sendikalar ve onların oluşturduğu sendikal hareketlerin, özellikle 20. yüzyılda önemli değişim ve dönüşümler geçirdiği söylenebilir. Dünyanın pek çok ülkesinde, işçi sınıfının çıkarlarını savunmaktan, ekonomik-toplumsal yaşamın değişimine kadar geniş bir alanda etkilerini hissettiren sendikaların gelişimi, kapitalistlerin sendikalaşmayı ve örgütlenmeyi kontrol altına alma yöntemleri geliştirmesini de beraberinde getirmiştir.

Sendikaların kurulup yaygınlaştığı Avrupa ülkelerinde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sendikalar ile devlet ve sermaye arasındaki ilişkiler, “sosyal diyalog” çerçevesinde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak birer mücadele örgütü olan sendikalar ve sendikal örgütlülüklerin, gelişim süreci içinde kapitalist sistemin düzenleyici kurumlarından birisi haline geldiği görülür. Bu durum aynı zamanda, birer sınıf örgütü olarak ortaya çıkan sendikaların, kapitalist sistemin içinde “etkisizleştirilmesi” anlamına gelmektedir. Yaşanan bu süreçte, “sendikal demokrasi”nin yerini “sendikal bürokrasi”, almış ve yavaş yavaş emekçiler içinde sendikalara karşı güven sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır.

1950’li yıllardan itibaren, gerek sendikaların izledikleri politikalar nedeniyle, gerekse sendikaların iç işleyişleri ile ilgili tartışmaların artmasıyla, sendikaların işçi sınıfının ve geniş emekçi kitlelerin bütününe temsil etme işlevini büyük ölçüde yitirmeye başladığı görülür. Pek çok sendika, devlet ve sermaye örgütleri ile “işbirliği” sürecine girmiş ve talepler üzerinden mü-

cadeleyi bir tarafa bırakarak, masa başı çözümlerle yetinmeye başlamıştır.

Avrupa'da başlayan, daha sonra tüm dünyaya yayılan, sendika-devlet-sermaye işbirliğinin (korporatizm), yeni oluşumların da önünü açtığı görülür. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ekonomiye devlet müdahalesinin giderek artmasının sonucu olarak sendikalar, işveren örgütleri, esnaf örgütleri ekonomik ve sosyal alanlarda kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecine kurumsal bir şekilde katılmaya başlamıştır. Oluşturulan korporatist modelde çıkarlar, devlet tarafından tepeden yapılandırılmakta ve biçimlendirilmektedir. Bu biçimlendirme içinde sendikalar ciddi bir erime sürecine girmiş, sermaye ve emek işbirliğine dayalı korporatist yapılanmaların yaygınlaşması sendikaları güçsüzleştirmiştir.

1970'li yılların ortalarında pek çok gelişmiş ülkede sendikalar için "altın çağ"ın sona erdiği, sahip oldukları ekonomik ve siyasi güçlerinin yavaş yavaş azaldığı görülür. Sendikaların üye sayıları ve baskı güçleri, bu dönemle birlikte, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde, hızla azalmaya başlamıştır. Sendikalaşma oranının, 1980 ve 1990'lı yıllarda, İskandinav ülkeleri dışında, gelişmiş ülkelerde belli bir azalma içinde olduğu bilinmektedir. Örneğin OECD ülkelerinde, ülkeler ortalaması sendikalaşma oranı 1980'de %47'lerde iken, 1990'da %40'lara düşmüştür. Bu rakam günümüzde %25'ler civarındadır. Bu düşüşler; ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte, yaşanan krizlerde ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel çok sayıda faktörün etkili olduğu söylenebilir.

1980'li yıllarda emekçiler cephesine genel olarak baktığımızda bir dizi yenilgi göze çarpmaktadır. Sosyalist hareketler birçok ülkede geri çekilmiş; büyük bir kısmı işçi sınıfından kopuk politikalar izlemiş; bir kısmı egemen liberal akımların etkisine girmiştir. Sendika bürokrasileri, "sermayenin yeniden yapılanması" çerçevesinde yaygınlaşan emeğin farklı sömürülme biçimlerine karşı önlemler almamış; sendikaların üye kaybı giderek artmış; sendika tabanlarının, yönetimlere olan inancı ve güveni azalmış; işçi sınıfının yüzyıllar süren mücadelelerinin sonucu olarak elde ettiği birçok kazanım tek tek kaybedilme noktasına gelmiştir.

Uzun bir süredir, sendikal hareketin tüm dünyada ciddi bir kriz içinde olduğu, çeşitli platformlarda sık sık dile getirilen bir olgudur. Sendikal hareketin yaşadığı krizin boyutları, farklı coğrafyalarda farklı özellikler göstermekle birlikte bu özellikler, pek çok bölgede benzer nitelikler taşımaktadır. Yaşanan krizin yansımalarını en açık şekilde sendikalaşma oranları üzerinden gözlemek mümkündür. Birçok ülkede, özellikle işçi sendikaları hızla üye kaybetmekte, sendikalaşma oranları sürekli olarak düşmektedir. Sendikaların yaşadığı üye kaybı, sadece onların güçsüzleşmesine neden olmamakta, aynı zamanda sendikaların toplumsal rollerini, etkilerini de her geçen gün azaltmaktadır.

Kapitalist sistemin, neoliberalizm ile birlikte yaşadığı dönüşümün sendikaları krize sürükleyen etkilerini özetle üç ana başlık altında toplayabilmek mümkündür. Bunlardan birincisi kapitalist sistemin yaşadığı ekonomik-siyasal değişiklikler karşısında kayıtsız kalınması sonucu görülen üye sayılarında azal-

ma ve örgütlenme düzeyinde düşüşler yaşanmasıdır. İkincisi, devletlerin, pek çok işkolunda aynı zamanda işveren konumunda olması nedeniyle sendikalar üzerindeki "baskıcı-denetleyici" tutumunu sürdürmesidir. Üçüncüsü ise, sendikaların iç örgütlenmelerinde oluşan "bürokratik" yapıyı değiştirememeleri, üyelerin sendikalardan uzaklaşmaya başlaması ve zaman içinde sendikal faaliyetlerin sıradanlaşmasıdır.

İşçi sınıfı ve emekçilerin, örgütlü gücü olan sendikalar aracılığıyla uzun yıllar sürdürdüğü mücadele sonucu elde ettiği hak ve özgürlükler, bugün birer birer geri alınmaya çalışılmaktadır. Gelinek noktada, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede sendikal hareketin yeniden örgütlü-mücadeleci bir çizgiye yönelmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

İçinde bulunduğumuz dönemde sendikaların, yukarıda belirtmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı örgütlenme ve buna bağlı olarak da önemli bir temsil sorunu ile karşı karşıya oldukları söylenebilir. Sendikaların karşı karşıya kaldıkları bu sorun, onların gerek işletme/işyeri düzeyinde, gerekse işkolu ve ulusal düzeyde etkinliklerini büyük ölçüde yitirmelerine neden olmuştur.

Emekçi sınıfların örgütlenme, dayanışma ve mücadele örgütleri olan sendikaların yaşadığı bu krizin kuşkusuz belli başlı nedenleri vardır. Ancak bu nedenlerden en önemlisinin sermayenin örgütlenmeye ve örgütlü mücadeleye karşı takındığı tavır olduğu söylenebilir. Uzun süredir tüm dünya çapında emekçiler ve onların sendikaları, ciddi saldırılarla karşı karşıyadır. Özelleştirmeler, esneklik uygulamaları, sosyal güvenlik sistem-

lerinin tasfiyesine yönelik çalışmalar ile emekçilerin kazanılmış haklarını ellerinden alma girişimleri sendikaları her geçen gün kuşatmaktadır. Gerek yasal mevzuatlarda (İş Kanunu, Kamu 'Reformu', Personel rejimi vb.), gerekse fiili uygulamalarla (baskı, sürgün, ceza vb) sendikasızlaştırma uygulamaları yoğun olarak hayata geçirilmeye çalışılmaktadır.

Sendikaların etkinliklerini kaybetmelerine neden olan faktörlerden birisini de sendikaların kendi gelişimlerinden kaynaklanan sorunlar oluşturmaktadır. Sendikalar, özellikle 1950 sonrası benimsedikleri "işyeri sendikacılığı", "ücret sendikacılığı", "meslek sendikacılığı" gibi sendikal yaklaşımlarla kapitalizmin dönüşüm dinamiklerine karşı koymakta yetersiz kalmıştır. Bu yaklaşımları benimseyen sendikalar, sermaye saldırılarının üyelerine olan yansımalarını hafifletmeye yönelik politikalar izleyerek, sadece varlıklarını sürdürme çabası içine girmiştir.

Bu dönemde benimsenen politikalar sendikaların, sınıf eksenli politikalardan uzaklaşarak, işletme/işyeri sendikacılığına yönelmelerinde en önemli etken olmuştur. Böylelikle sendikalar, emekçi sınıfı temsil eden birer mücadele örgütü olmaktan büyük ölçüde uzaklaşmış, hatta kendi üyelerinin taleplerine dahi kulaklarını tıkayan bir anlayış ve tutum içine girmiştir.

Bugün gelinen noktada, kapitalizmin krizden çıkışı için otuz yıldır yaygın bir şekilde uyguladığı politikalar, bir taraftan kapitalizmin merkezindeki sanayileşmiş ülkeler ile az gelişmiş çevre ülkeleri arasında, diğer taraftan ise sermaye ile emekçi kesimler arasındaki gelir adaletsizliğini arttırmıştır. Tüm bu gelişmelere işsizlik, yoksulluk ve yolsuzlukların artmış olması da

eklenince, dünyanın önemli bir bölümü sefalet koşullarında yaşamaya terk edilmiştir.

Krizden çıkış amacıyla uygulanan politikaların yarattığı ağır faturaya karşılık, 2000'li yıllarla birlikte kapitalizm daha derin bir krizin içine girmiştir. Bu süreç içinde sendikaların büyük bir bölümü tarihsel rollerini bir tarafa bırakarak, ortaya çıkan koşulları emek-sermaye çelişkisinin bir gereği olarak değerlendirmemiş, işçi ve emekçi sınıflar adına, edilgenliğin hakim olduğu uzlaşmacı bir tavır sergilemeyi uygun görmüştür. Benimsenen bu tavır, pek çok sendikanın var olan üyelerini kaybetmesi ve yeni üyeler kazanmasının zorlaşmasını beraberinde getirmiştir.

1950'li yıllardan itibaren ezberlenen "emek-sermaye uyumu" ve "kapitalizmin istikrarlı bir sistem olduğu" yanılsamaları maddi dayanaklarını geçtiğimiz yıllarda büyük ölçüde yitirmiştir. Geçtiğimiz dönemde, dünyada son derece sınırlı sayıda ülkede (gelişmiş kapitalist ülkelerde) görülen "sınıf işbirliği"nin yerini, ulusal ve uluslararası alanda yaşanan emek-sermaye çelişkisi ve sınıf mücadeleleri almıştır. Son yıllarda dünya çapında yaşanan mücadele örnekleri (Seattle, Prag, Davos vb) ve sendikaların bu mücadelede önemli rol oynaması, sendikal hareketin yeniden ve daha güçlü bir şekilde toplumsal-siyasal yaşamda yer almaya başladıklarının olumlu işaretlerini vermektedir.

Kuşkusuz sendikal hareketteki kriz, ne tek başına sendikal alan tartışılarak anlaşılabilir, ne de sınıf hareketinin yaşadığı sıkıntılar, tek başına sendikal bir yenilenme süreci tarafından çözülebilir. Açıktır ki, dünyada ve Türkiye'de sendikal hareketi kriz ile karşı karşıya bırakan gelişmeler aslında emek hareketinin ve

emekçilerin bütününe etkilemektedir. Sendikal kriz, emek hareketinin genelinde yaşanan sorunların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, sendikal krize karşı takınılacak tavır ve verilecek yanıt, emek hareketinin genel sorunlarına bulunacak çözümün bir alt başlığı olarak ele alınıp, değerlendirilmek zorundadır.

Türkiye Sendikal Hareketinin Durumu

Türkiye sendikal hareketi, diğer örgütlenme alanlarında olduğu gibi, tarihin hemen her döneminde büyük baskı ve yasaklamalarla karşı karşıya kalmıştır. İktidarlar, Osmanlıdan bu yana emekçilerin örgütlenmesinden hep rahatsız olmuş, hatta dönem dönem sendikaları “kökü dışarıda ideolojilerin” etkisindeki “düzeni bozan fesatçılar” olarak nitelmiştir. Ancak Türkiye işçi sınıfı, özellikle 1960 sonrası dönemde gösterdiği mücadele azmi ve kararlılıkla önemli başarı ve kazanımlar elde etmiştir.

Tarih boyunca iktidarların örgütlü mücadeleye tepkisi hep çok sert olmuştur. Özellikle 1950-60 döneminde ve 1970’li yıllarda sendikal harekete karşı, yaygın olarak baskı, terör ve şiddet faaliyetleri örgütlenmiştir. 1980 askeri darbesi ile birlikte tüm toplum kesimleri sindirilmeye çalışılmış, sendikal-siyasal örgütlenmeler tamamen yasaklanmıştır.

Türkiye’de 1980 askeri darbesinden sonraki dönemde ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda son derece köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Kendisini toplumun en küçük birimine kadar hissettiren bu değişikliklerin, günlük yaşamdan, sendikal ve siyasal süreçlere kadar tüm alanlarda derin izler bırak-

tığı bilinmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, iktidarların, her türden toplumsal hareketi olduğu gibi, sendikal hareketi de bastırmaya ve sindirmeye yönelik geçmiş dönemden hareketle oldukça deneyim kazanmış olmasıdır. Bu deneyimlerden hareketle katı yasal düzenlemeler yapılmış, sendikal hareket tam anlamıyla kuşatılmak istenmiştir.

1982 Anayasası ile sendikaların en temel faaliyetlerine önemli sınırlamalar getirilmiş, siyasetle olan ilişkileri tam anlamıyla kesilmiştir. Sendika ve konfederasyonların "siyasi" amaç gütmeleri, "siyasi faaliyet"te bulunmaları kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Her sendikal faaliyetin, aynı zamanda siyasal bir nitelik taşıdığı düşünüldüğünde, düzenlemelerin sendikaları büyük ölçüde işlevsiz hale getirmeyi amaçladığı söylenebilir.

Yasaklar ve kısıtlamalar, tarih boyunca iktidarların rahatsız olduğu kesimleri "terbiye etmek" amacıyla kullandığı en önemli araçlar arasında yer alır. 1980 askeri darbesi, geçmiş yıllarda yaşananların faturasını sendikalara, demokratik kitle örgütlerine ve en önemlisi tüm toplum kesimlerine çıkarmıştır. Bu gelişmeler göz önünde bulundurularak hazırlanan 12 Eylül Anayasası özgürlüklerden çok, her kuralın arkasından getirdiği "ama", "fakat" vb ifadelerle ve aşırı yasakçı niteliğiyle tüm toplumsal-siyasal yaşamı kuşatmıştır.

İşçi sınıfının gerek sayısal olarak ve gerekse niteliksel anlamda gelişmesi ve ülkenin toplumsal ve siyasal yaşamına tıpkı Batıda olduğu gibi bağımsız ve siyasal bir güç olarak ağırlığını koyma potansiyeli taşıması, her dönem olduğu gibi 1980 sonrası dönemde de siyasal iktidarların dikkatinden kaçmamıştır. Siya-

sal iktidarın bu dönemdeki amacı, sendikaların, işçi sınıfının mücadelesinin bir aracı haline dönüşmesini engellemek, onları işçi sınıfını ve emekçileri denetim altında tutmanın birer aracı haline getirmek olmuştur.

12 Eylül'ün yarattığı baskı ortamıyla ücretler/maaşlar gerilemiş, IMF ve Dünya Bankası'nın ülke ekonomisini yönetmeye başlamasıyla birlikte, gelir adaletsizliği artarak yoksullaşma süreci derinleşmeye başlamıştır. Yoksulluk ve baskı süreci, 1980'li yılların ortalarına doğru önce demokrasi, özgürlük ve barış talepleriyle kırılmaya çalışılmış, sonrasında üniversite öğrencilerinin demokratik eğitim talepleriyle yeni bir aşamaya girmiştir. Bu tarihlerden itibaren toplumun geniş kesimleri, suskunluklarını bozarak seslerini daha güçlü duyurabilmek için örgütlenmeye, örgütlü mücadeleyi yeniden yükseltmeye başlamıştır.

Toplumsal olayların tarihsel gelişimi, tarihin her döneminde karşıtlıkların çatışması üzerinden başlar ve gelişir. Ülkeyi ve bir bütün olarak tüm toplum kesimlerini ilgilendiren yoksullaşma sürecini en derinden hisseden geniş emekçi kesimleri ve sendikalar bu duruma daha fazla sessiz kalmayarak 1988 ve 1989 yıllarında ekonomik-demokratik talepler doğrultusunda yeniden örgütlenmeye ve mücadele etmeye başlamıştır.

Bu dönemin en büyük özelliği, işçilerin yanında kamu emekçilerinin de artık sınıf mücadelesinin asli unsurlarından birisi olarak sendikal alanda mücadeleye başlamış olmasıdır. 1989 öncesinde kamu kesiminde yaşanan grevler, yeni bir mücadele döneminin başladığının işaretlerini vermiştir. Tarihe "Bahar Eylemleri" olarak geçen bu süreç, uzun zamandır ayrı

kulvarlarda mücadele sürdüren işçi ve kamu emekçilerinin mücadelesini birleştirici bir işlev görmüş ve ülke gündeminin uzun süre belirleyicisi olmuştur.

1990'lı yılların başlarından itibaren Türkiye sendikal hareketinde büyük bir canlılık yaşanmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi, sendikal-siyasal mücadeleye bu dönemde işçi sendikalarıyla birlikte önemli bir siyasallaşma süreci yaşayan kamu emekçileri hareketi damgasını vurmuştur. Devletin bu canlanmaya yanıtı gecikmemiş, kamu emekçileri hareketinin önünü kesmek amacıyla bürokratları aracılığıyla devlet güdümlü sendikalar kurduştur. Bu hamle kamu emekçilerinin fiili mücadelesi ile boşa çıkarılmış ve kamu emekçileri mücadelecilikleriyle tüm toplum kesimlerinin takdirini kazanmıştır.

1980 öncesinden deneyimli sendikal-siyasal kadroların önderliğinde kurulan pek çok sendika ve onların bir araya gelmesiyle oluşan KESK bünyesindeki sendikalar, 1990'lı yılların başlarından itibaren Türkiye sendikal hareketinin mücadele bayrağını daha da yükseltmek için *fiili-meşru mücadele* anlayışıyla hareket ederek, sadece ekonomik-demokratik haklar için değil, toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren siyasal talepler noktasında da önemli mücadeleler vermiştir.

Son yıllarda, emekçiler ve sendikaları ciddi saldırılarla karşı karşıyadır. Bu saldırılar, sosyal hakların kısıtlanması, işten çıkarmalar, düşük ücret dayatmaları, emek sömürüsünün yoğunlaşması vb. şekillerde sürmektedir. Taşeronlaştırma, özelleştirme, esnek çalışma vb uygulamaların bu saldırıların araçları olarak devreye sokulmakta ve yaşanan saldırıların ilk hedefi sendikal örgütlülükler olmaktadır.

Emekçileri örgütsüz kılmanın, aynı zamanda onları saldırılara karşı savunmasız bırakma anlamına geldiğini görmek gerekir. Bu nedenle sendikasılaştırma, örgütsüzleştirme bugün, sermayenin emeğe saldırısında ilk hedef durumundadır. Bugün bu saldırıların önüne geçebilmek, büyük ölçüde sendikal örgütlülüğü yaygınlaştırmak ve güçlendirmekten geçmektedir.

Sendikal hareket, özü itibarıyla bir kitle hareketidir ve her kitle hareketi mücadele içinde yükselme, durgunluk ve alçalma dönemleri yaşayabilir. Önemli olan, sendikaların bu dönemlerin gelişimine göre, kendiliğinden ve kendi dışındaki gelişmelerin etkisiyle hareket etmesi değil, oluşturacağı örgütlü-mücadeleci bir sendikal örgütlenme politikasıyla yaşanan sorunların çözümüne yönelik politika ve perspektif oluşturmaktır.

Sermayenin kendi krizini atlama için uygulamaya koyduğu yeni stratejiler, kapitalist üretim sisteminde, emek süreçlerinde, egemenlik ve bağımlılık ilişkilerinde yaşanan köklü değişimler, sınıf mücadelesinde yeni ve zorlu bir dönemle karşı karşıya olduğumuzun işaretlerini vermektedir.

Emek mücadelesinin yeni döneminde en fazla etkili olabilecek araçların, emekçilerin en eski, en yaygın ve en kitlesel sınıf örgütü olan sendikalar ve sendikal örgütlenmeler olacağı ortadadır. Dolayısıyla yeni bir mücadele dönemine girerken, sendikalara ve sendikal örgütlenmelere ilişkin olarak geliştirilecek her politika, her mücadele stratejisi, hem sendikal örgütlülüğü ve mücadeleyi yaygınlaştıracak, hem de yüzyıllardır yürütülen eşitlik, özgürlük, barış ve demokrasi mücadelesini geliştiren bir işlev görecektir.